Pod nieistniejącą tablicą pamiątkową

84. rocznica wprowadzenia getta ławkowego na Uniwersytecie Warszawskim – przemówienie podczas uroczystości zorganizowanej przez Studencki Komitet Antyfaszystowski na dziedzińcu UW 5 października 2021 roku

Elżbieta Janicka

Abstrakt: Getto ławkowe (1937) to emblemat procesu legalizacji i instytucjonalizacji antysemityzmu w międzywojennej Rzeczypospolitej Polskiej (1918–1939). Tekst stawia w centrum uwagi trwającą do dzisiaj niemożność wprowadzenia wiedzy na ten temat do narracji głównego nurtu. Brak historii zintegrowanej wynika z braku potępienia i odcięcia się przez dominującą większość od ramowych założeń przemilczanych procesów i wydarzeń. Po 1989 roku założenia te są dodatkowo celebrowane w kulcie międzywojennej polskiej państwowości. Zderzenie polskiej kultury dominującej z liberalno-demokratyczną ramą formalno-prawną wyprodukowało upadek liberalnej demokracji (2015). Tekst kwestionuje tym samym lokowanie getta ławkowego i jego kulturowych reprezentacji w polu badań nad pamięcią. Wskazując na aktualne stawki dyskursu o polskim antysemityzmie, autorka postuluje rewizję społeczno-kulturowych norm i społeczno-kulturową zmianę.

Wyrażenia kluczowe: antysemityzm; getto ławkowe; Uniwersytet Warszawski; historia zintegrowana

Prócz ofiar getta ławkowego zaczynamy tutaj powoli upamiętniać kolejne rocznice nieistnienia tablicy im poświęconej. Po raz pierwszy brak ten został sproblematyzowany cztery lata temu, ponad osiemdziesiąt lat po wydarzeniach, co niechaj strzeże nas przed poczuciem moralnego komfortu – nas tutaj zgromadzonych i tych, którym tej tablicy brakowało, brakuje i będzie brakować.

Konstelacja, która getto ławkowe wyprodukowała, nie tylko nie odeszła w przeszłość, lecz wręcz ma się świetnie. Hamowana zrazu jedynie przez własne opory, kwitnie bez przeszkód od początku niepodległej polskiej państwowości – tej, która obrała sobie za drogowskaz międzywojenną Rzeczpospolitą Polską. Ustanowienie 11 listopada – daty *par excellence* pogromowej[1] – jako święta narodowego było czytelnym znakiem, kto może, a kto nie może czuć się w nowej Polsce u siebie.

Getto ławkowe to wytwór antysemityzmu jako zbiorowej namiętności tożsamościowej. Antysemityzmu stanowiącego spoiwo wspólnoty definiowanej w kategoriach

1 „[T]o właśnie antyżydowska przemoc stała się pierwszym spontanicznym gestem narodu odzyskującego niepodległość po I wojnie światowej. Dosłownie w dniu, w którym tę niepodległość ogłoszono, 11 listopada 1918 r., w Kielcach urządzono pogrom, który pociągnął za sobą czworo zabitych i setki rannych" (Tokarska-Bakir, 2021, s. 458). Na temat pogromów lat 1918–1919 por. także Cała, 2012, ss. 311–323; Gauden, 2018; Szwarcman-Czarnota, 2011; Szymaniak, 2014.

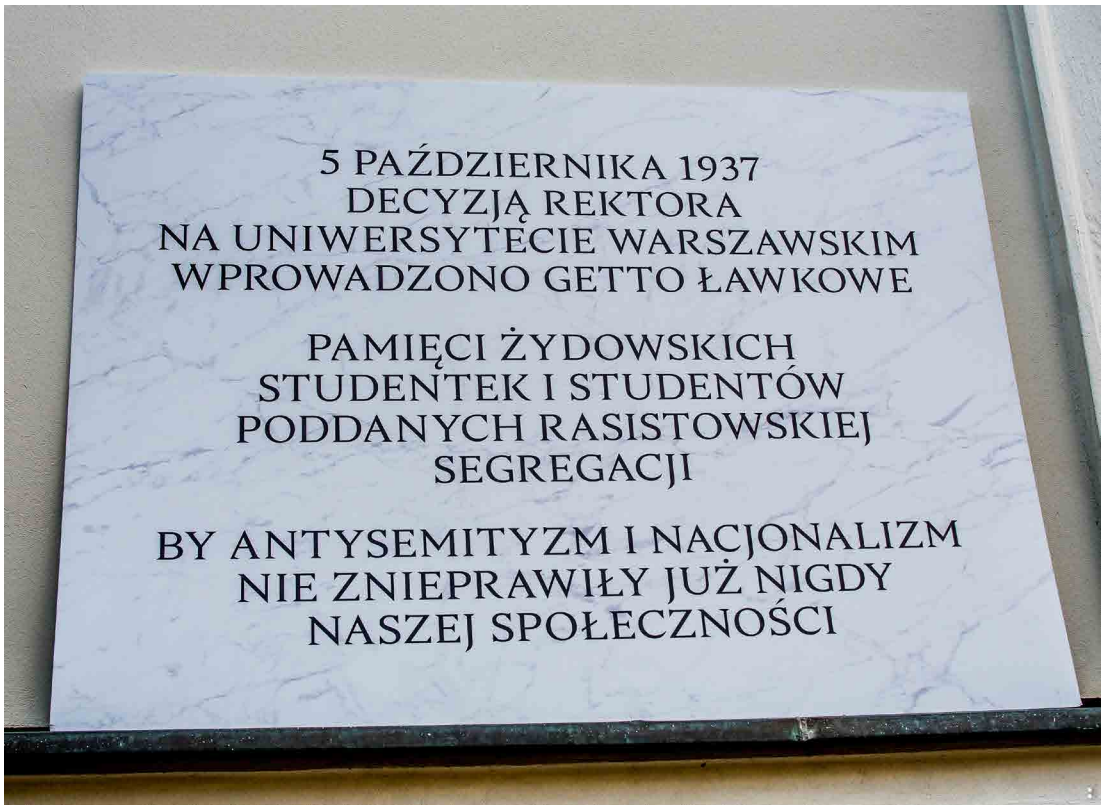

Tekturowa makieta tablicy o treści zaproponowanej przez Studencki Komitet Antyfaszystowski, przechowywana na co dzień w Instytucie Filozofii i Socjologii PAN, wystawiana na widok publiczny raz do roku – tu na dziedzińcu Uniwersytetu Warszawskiego 5 października 2021 roku (fot. Renata Zawadzka-Ben Dor, dzięki uprzejmości Renaty Zawadzkiej-Ben Dor)

Treść tablicy nie została zatwierdzona przez władze uniwersyteckie. Senacka Komisja do spraw Rozwoju Przestrzennego, po zaakceptowaniu samego postulatu upamiętnienia ofiar getta ławkowego, zaaranżowała powstanie zespołu przy Rektorze UW do sprawy formuły napisu. Studencki Komitet Antyfaszystowski nie ma, jak dotąd, swojego przedstawicielstwa w składzie zespołu.

etniczno-religijnych, a więc takiej, która – do dzisiaj zresztą – nie przeszła laicyzacji i obywatelskiej redefinicji. Na poziomie praktycznym to wytwór Młodzieży Wszechpolskiej (por. Natkowska, 1999), Obozu Narodowo-Radykalnego (dalej: ONR; por. Lipski, 1994, 2015; Rudnicki, 1985, 2018), a także – jeśli nie przede wszystkim – państwa i jego elit stanowiących prawo. Zapleczem tego procesu był Kościół katolicki oraz rzesze obserwatorów uczestniczących, dostarczające liderom nienawiści poczucia moralnej i społeczno- -kulturowej prawomocności.

I teraz po kolei. Młodzież Wszechpolska – organizacja terrorystyczna, która dopominała się *numerus clausus* co najmniej od roku 1922 – jest w Polsce organizacją legalną od roku 1989. Wymiarowi sprawiedliwości nie przeszkadzało, że w 1922 roku to Młodzież Wszechpolska właśnie przewodziła pogromowi Żydów oraz przemocy wymierzonej w parlamentarzystów, co łącznie doprowadziło do zabójstwa Gabriela Narutowicza jako „żydowskiego prezydenta", do którego bojkotujący zaprzysiężenie posłowie endeccy

ze Związku Ludowo-Narodowego krzyczeli z galerii Sali Kolumnowej: „Żydowski król!" (Brykczyński, 2017, s. 75).

Od roku 1995 patron Młodzieży Wszechpolskiej – mistrz szowinizmu po polsku (por. Krzywiec, 2009) – Roman Dmowski ma rondo swojego imienia w sercu Warszawy, która jest sercem Polski. Od roku 2006 ma również pomnik w – jakże symbolicznym – pobliżu Ministerstwa Edukacji Narodowej[2]. Wskrzesiciel Młodzieży Wszechpolskiej, Roman Giertych, mógł w niepodległej Polsce zostać mianowany ministrem owego resortu. Resortu, który – jak chodzi o to, co można wyczytać ze szkolnych podręczników i z owoców szkolnego nauczania po 1989 roku – był zresztą resortem tyleż Narodowej Edukacji, ile Narodowej Demokracji – tak przed nastaniem Giertycha, jak po jego odejściu (por. Szuchta, 2015)[3]. Różnica była różnicą jawności i stopnia.

Giertych odegrał jednakże w tym ciągu rolę epokową, posyłając na śmietnik historii emocjonalno-mentalną i tożsamościową zmianę, jaka miała nastąpić wraz z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej w roku 2004 w rezultacie zobowiązań podjętych przez Polskę w dziedzinie edukacji. Żadne z następców Giertycha nie zawróciło edukacji publicznej w Polsce na antydyskryminacyjny kurs zorientowany na emancypację: upodmiotowienie, samodzielność myślową, wyobraźnię emocjonalną, odpowiedzialność za konsekwencje własnych wyborów.

Organizacja jawnie faszystowska ONR stała się w Polsce organizacją legalną w roku 2012 (por. Pacholski, 2018, ss. 59–61). ONR nie zalegalizował się sam. Sprawił to niezawisły wymiar sprawiedliwości. Podobnie, niezawisły wymiar sprawiedliwości – począwszy od roku 1991 – poddawał kasacji i zatarciu powojenne wyroki wydane na morderców Żydów (por. Tokarska-Bakir, 2021, ss. 220–248, 271–286, 332–335; Wróblewski, 2013, s. 3)[4]. Bez tego w sercach miast i miasteczek – jak Polska długa i szeroka – nie wyrosłyby pomniki owych morderców. Wysyp tych upamiętnień nie ma w sobie nic naturalnego. To nie jest wysyp grzybów po deszczu. Tego typu rzeczy nie biorą się ani znikąd, ani nagle i nie trwają w próżni społecznej. W ogóle nie byłyby możliwe, gdyby nie ich ugruntowanie, upodstawowanie w kulturze dominującej, w jej elitach, w jej da-

2 Od listopada 2020 Roman Dmowski jest też patronem dworca Warszawa Wschodnia (Krawczyk, 2020). Chodzi mi tu jednak przede wszystkim o politykę tożsamości – w tym symboli – przed upadkiem liberalnej demokracji w roku 2015.

3 Por. raport o podręcznikach z okresu 2004–2015, a więc pierwszego dziesięciolecia członkostwa Polski w Unii Europejskiej – z tekstami między innymi Aliny Całej, Bożeny Keff, Wojciecha Lasoty, Anny Lipowskiej-Teutsch, Anny Zawadzkiej: *Antysemityzm nie jest poglądem*, red. Anna Makówka-Kwapisiewicz, konsultacja merytoryczna Helena Datner (Makówka-Kwapisiewicz, 2016). Por. także raport za lata 2000–2004 podsumowujący program „Szkoła Otwartości" zrealizowany przez „Otwartą Rzeczpospolitą" – Stowarzyszenie przeciw Antysemityzmowi i Ksenofobii: Katarzyna Chmielewska, Maciej Górny, Magdalena Kowalska, Tomasz Żukowski, *Wyniki monitoringu podręczników gimnazjalnych do języka polskiego, historii i wiedzy o społeczeństwie (wychowanie obywatelskie i wychowanie do życia w rodzinie) z perspektywy zawartego w nich obrazu mniejszości etnicznych, religijnych i innych* (Chmielewska i in., 2004).

4 I tak np. wielokrotny morderca Żydów – dwunastokrotny co najmniej – „w roku 2000 na podstawie ustawy z 23 lutego 1991 o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego wywalczył sobie znaczne odszkodowanie. Wyroków, z których wynika, że ktoś, kto oszukiwał, okradał i zabijał polskich obywateli Żydów, może zostać uznany za bojownika o niepodległość kraju, w polskich sądach po roku 1991 zapadło wiele" (Tokarska-Bakir, 2021, s. 334).

lekim od skrajności centrum wyłączanym zazwyczaj spod wszelkiego podejrzenia. A konkretnie?

W 2011 pisałam o wprowadzeniu getta ławkowego na Politechnice Warszawskiej przez rektora Józefa Zawadzkiego (Janicka, 2011, ss. 229–231). W 2021 czytam. Tytuł *Szkoła bohaterów*. Śródtytuł. *Idealiści Niepodległej*. Dziennikarz „Gazety Wyborczej" rozpływa się nad patriotycznym – *ergo* nieposzlakowanym – etosem rodzin bohaterów lektury szkolnej *Kamienie na szaniec*: „Ojciec «Zośki» – prof. Józef Zawadzki – jest prezesem Polskiego Towarzystwa Chemicznego, a od 1935 r. do wojny rektorem Politechniki Warszawskiej" (Urzykowski, 2021, s. 5). Kropka. Nikt w redakcji nie zwrócił uwagi na to zdanie. Jeżeli cokolwiek ma się zmienić, takie zdania, takie śródtytuły, takie tytuły i takie artykuły muszą przestać być możliwe.

Czytam dalej. Zrównanie totalitaryzmów rządzi. Chodzi o warszawskie liceum im. Stefana Batorego. Śródtytuł. *Chuligani narodowi i trockiści*. Ci pierwsi

> Zafascynowani nacjonalizmem wszczynają ekscesy, szykanują uczniów żydowskiego pochodzenia. „Obóz narodowy, tzw. chuligani endeccy, z naszego rocznika to: Kindler, Guttakowski, Krupkowski, Bytnar, Rejnowicz, Gruszka, chyba Barcz, Szlenkier, no i ja. Sympatyzowaliśmy, a później należeliśmy do grup młodzieżowych ONR-ABC" – wyjawi Wiesławowi Budzyńskiemu Kazimierz Sułowski[5]. […] Zaliczenie Jana Bytnara do „chuliganów endeckich" będzie po latach przedmiotem sporu. Członkostwu „Rudego" w Grupach Szkolnych ONR stanowczo zaprzeczy m.in. jego przyjaciółka Danuta Rossman, łączniczka Szarych Szeregów (Urzykowski, 2021, s. 6).

A zresztą nawet gdyby. Baczyński w tym samym czasie był w Spartakusie. Trockiego czytał. Sprawa załatwiona. Tyle ma do powiedzenia na ten temat gazeta polskiej inteligencji stanowiącej liberalno-demokratyczny *mainstream*.

A czekają nas obchody rocznicy tzw. Nocy Kryształowej jako Międzynarodowego Dnia Walki z Faszyzmem i Antysemityzmem, podczas których znowu nie padnie pewnie ani słowo o polskim kontekście nazistowskiej akcji. Tymczasem kontekst ten stanowiła podjęta przez polski parlament i podpisana przez polskiego prezydenta ustawa o odebraniu obywatelstwa Żydom i komunistom – jeżeli to się czymś różni – przebywającym poza Polską, którzy „działali za granicą na szkodę Państwa Polskiego" lub „utracili łączność z państwowością polską"[6]. Uprzedzając Rzeczpospolitą Polską, Rzesza Niemiecka obrabowała i deportowała wówczas na polską granicę tysiące jeszcze polskich obywateli, których Polska nie wpuściła na swoje terytorium. Późna jesień 1938 roku. Katastrofa humanitarna pod gołym niebem. Krewny jednej z rodzin, Herszel Grynszpan, zabija w Paryżu nazistowskiego dyplomatę. 9 listopada Trzecia Rzesza w odwecie organizuje Noc Kryształową, o której pamiętamy, nie chcąc pamiętać, że w Zbąszyniu Rzeczpospolita

5 Chodzi o książkę Wiesława Budzyńskiego, *Miłość i śmierć Krzysztofa Kamila* (Budzyński, 1999, tu s. 40).

6 Ustawa z 31 marca 1938 r. o pozbawieniu obywatelstwa, Dziennik Ustaw nr 22, poz. 191 („Ustawa z dnia 31 marca 1938 r. o pozbawianiu obywatelstwa", 1938, p. 340). Pod tekstem w „Dzienniku Ustaw" figurują podpisy Prezydenta Rzeczypospolitej Ignacego Mościckiego oraz Prezesa Rady Ministrów i Ministra Spraw Wewnętrznych Felicjana Sławoja-Składkowskiego. O tym, że ustawa jest wymierzona w Żydów i komunistów, mówiła dopiero towarzysząca jej tajna instrukcja konsularna.

Polska pastwiła się w tym czasie nad Żydami będącymi już – od lat z górą pięciu – ofiarami hitleryzmu.

Nie jest wykluczone, że zamiast o tym, dwa dni później – 11 listopada – przeczytamy, że: „w listopadzie 1918 r. panował w Polsce entuzjazm. I że ten entuzjazm zaowocował potem Cudem nad Wisłą, gdy za broń chwyciły wszystkie warstwy narodu" (Maciorowski & Romanowski, 2021, s. 8). A przecież wiemy, jaki w roku 1920 był los polskich obywateli Żydów – także tych, którzy chcieli chwycić za broń, zgłaszając się na ochotnika do polskiego wojska. Obóz internowania w Jabłonnej to także była prefiguracja getta, jeśli nie po prostu getto.

To, co dzieje się w Polsce po 1989 roku, to zderzenie cywilizacji. Zderzenie liberalno-demokratycznej ramy formalno-prawnej z kulturą dominującą. Upadek liberalnej demokracji w Polsce w roku 2015 – poprzedzony ćwierćwieczem, które można określić mianem *Kroniki zapowiedzianej śmierci* – to wygrana tej kultury. Należy zacząć ją zwalczać, zaczynając od siebie i własnej grupy odniesienia.

Domagamy się tablicy. Żądamy tablicy. Ale pamięć ofiar getta ławkowego i wszystkich innych ofiar polskiego antysemityzmu nie będzie bezpieczna. Pamięć ofiar nie będzie nawet pamięcią, dopóki to, co było – zamiast być tym, co jest – nie odejdzie w przeszłość.

Bibliografia

Brykczyński, P. (2017). *Gotowi na przemoc: Mord, antysemityzm i demokracja w międzywojennej Polsce* (M. Sutowski, Tłum.). Wydawnictwo Krytyki Politycznej.

Budzyński, W. (1999). *Miłość i śmierć Krzysztofa Kamila* (K. Kąkolewski, Posłowie). Świat Książki.

Cała, A. (2012). *Żyd – wróg odwieczny? Antysemityzm w Polsce i jego źródła*. Żydowski Instytut Historyczny; Wydawnictwo Nisza.

Chmielewska, K., Górny, M., Kowalska, M., & Żukowski, T. (2004). *Wyniki monitoringu podręczników gimnazjalnych do języka polskiego, historii i wiedzy o społeczeństwie (wychowanie obywatelskie i wychowanie do życia w rodzinie) z perspektywy zawartego w nich obrazu mniejszości etnicznych, religijnych i innych* (T. Żukowski, Red.). Otwarta Rzeczpospolita. http://www.otwarta.org/wp-content/uploads/2014/06/Raport-Szko%C5%82a-Otwarto%C5%9Bci.pdf.

Gauden, G. (2018). *Lwów – kres iluzji. Opowieść o pogromie listopadowym 1918* (A. Zagajewski, Wstęp). Universitas.

Janicka, E. (2011). *Festung Warschau* (B. Keff, Wstęp). Wydawnictwo Krytyki Politycznej.

Krawczyk, D. (2020, November 10). *Dmowski patronem dworca: Kobiety protestują, bo był mizoginem i antysemitą: A Macierewicz go chwali*. wyborcza.pl / Warszawa. https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,26498076,dmowski-patronem-warszawy-wschodniej-strajk-kobiet-protestuje.html

Krzywiec, G. (2009). *Szowinizm po polsku: Przypadek Romana Dmowskiego (1886–1905)*. Wydawnictwo Neriton; Instytut Historii PAN.

Lipski, J. J. (1994). *Katolickie Państwo Narodu Polskiego* (A. Michnik, Wstęp; S. Rudnicki, Red.). Aneks.

Lipski, J. J. (2015). *Idea Katolickiego Państwa Narodu Polskiego: Zarys ideologii ONR „Falanga"* (A. Friszke, Wstęp; Ł. Garbal, Red. & Posłowie). Wydawnictwo Krytyki Politycznej.

Maciorowski, M., & Romanowski, A. (2021, lipiec 31). Baczyński nie mógł stanąć z boku: Mirosław Maciorowski rozmawia z prof. Andrzejem Romanowskim, *Gazeta Wyborcza / Ale Historia*, ss. 6-8.

Makówka-Kwapisiewicz, A. (Red.). (2016). *Antysemityzm nie jest poglądem* (H. Datner konsultacja). Stowarzyszenie Żydowskie Czulent. https://www.mowanienawisci.info/post/antysemityzm-nie-jest-pogladem-podrecznik-dla-edukatorow-i-edukatorek/

Natkowska, M. (1999). *Numerus clausus, getto ławkowe, numerus nullus, „paragraf aryjski": antysemityzm na Uniwersytecie Warszawskim 1931–1939*. Żydowski Instytut Historyczny IN-B.

Pacholski, A. (2018, wrzesień–październik). Zwyczajny faszyzm. *Midrasz*, *2018*(5(205)), 56–61.

Rudnicki, S. (1985). *Obóz Narodowo-Radykalny: Geneza i działalność*. Czytelnik.

Rudnicki, S. (2018). *Falanga: Ruch Narodowo-Radykalny*. Oficyna Wydawnicza Aspra-JR.

Szuchta, R. (2015). Czy zmiany programowe nauczania historii w polskiej szkole uwzględniają debaty historyczne? Refleksje na marginesie obrazu Zagłady w podręcznikach do nauczania historii, *Zagłada Żydów*, *2015*(11), 607–632. https://doi.org/10.32927/ZZSiM.491

Szwarcman-Czarnota, B. (2011). Orzeł ze złamanym skrzydłem. *Midrasz*, *2011*(4(162)), 64–67.

Szymaniak, K. (2014). Trup, wampir i orzeł: Romantyzm w kulturze jidysz u progu dwudziestolecia międzywojennego. W E. Prokop-Janiec (Red.), *Polacy-Żydzi: Kontakty kulturowe i literackie* (ss.107–123). Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Tokarska-Bakir, J. (2021). *Bracia miesiące: Studia z antropologii historycznej Polski 1939–1945*. Instytut Badań Literackich PAN.

Urzykowski, T. (2021, lipiec 31). Szkoła bohaterów. *Gazeta Wyborcza / Ale Historia*, 4–6.

Ustawa z dnia 31 marca 1938 r. o pozbawianiu obywatelstwa. (1938). *Dziennik Ustaw*, *1938*(22), poz. 191, 340. https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19380220191/O/D19380191.pdf

Wróblewski, B. (2013, maj 4–5). Na zbiorowej rehabilitacji. *Gazeta Wyborcza*, 3.

Under a Non-Existent Commemorative Plaque:
The 84th Anniversary of the Introduction of the Ghetto Bench at the University of Warsaw –
A Speech Delivered at the Ceremony Organized by the Student Antifascist Committee
in the Courtyard of the University of Warsaw on October 5, 2021

Abstract: The ghetto bench (1937) is emblematic of the process by which anti-Semitism was legalized and institutionalized in the interwar Republic of Poland (1918–1939). This text focuses on the failure to include this knowledge in the mainstream narrative, a problem which continues to this day. The lack of an integrated history results from a lack of condemnation, and from the fact that the dominant majority has not broken away from the framework of assumptions of concealed processes and events. After 1989, these assumptions have been additionally celebrated in the cult of interwar Polish statehood. The collision of the Polish dominant culture with the liberal-democratic formal-legal framework produced the collapse of liberal democracy in Poland (2015). This text thus questions the location of the ghetto bench and its cultural representations in the field of memory studies. By pointing to the current stakes of the discourse on Polish anti-Semitism, the author calls for a revision of socio-cultural norms which means socio-cultural change.

Keywords: antisemitism; ghetto bench; University of Warsaw; integrated history

---

Article No. 2687
DOI: 10.11649/slh.2687
Citation: Janicka, E. (2021). Pod nieistniejącą tablicą pamiątkową: 84. rocznica wprowadzenia getta ławkowego na Uniwersytecie Warszawskim – przemówienie podczas uroczystości zorganizowanej przez Studencki Komitet Antyfaszystowski na dziedzińcu UW 5 października 2021 roku. *Studia Litteraria et Historica*, *2021*(10), Article 2687. https://doi.org/10.11649/slh.2687
This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License, which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. http://www.creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl
© The Author(s) 2021
Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland
Author: Elżbieta Janicka, Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0945-6886
Correspondence: slh@ispan.waw.pl
The preparation of this work was self-financed by the author.
Competing interests: The author is a member of the Editorial Team of the journal.

Publication history: Received: 2021-11-04; Accepted: 2021-11-04; Published: 2021-12-31